

УДК 58 + 001.89(092)

Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, П.А. МОРОЗНаціональний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1**НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ ТАЛАНТ
ВЧЕНОГО ТА ОРГАНІЗАТОРА НАУКИ**

І.С. Косенко

3 грудня 2010 року виповнюється 70 років видатному вченому-дендрологу, інтродуктору, фітосозологу, великому майстру садово-паркового мистецтва, члену-кореспонденту НАН України, доктору біологічних наук, професору, заслуженому діячу культури України, директору дендропарку «Софіївка» Івану Семеновичу Косенку.

© Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, П.А. МОРОЗ, 2010

ISSN 1605-6574. *Інтродукція рослин, 2010, № 4*

Символічно, що цього року у нього ще одна ювілейна дата. Тридцять років тому, в 40-річному віці Іван Семенович вперше переступив поріг Президії Національної академії наук України і прийняв на свої плечі надзвичайно тяжкий і відповідальний тягар. Він очолив колектив дендропарку «Софіївка» — цього безсмертного творіння людського генія на черкаській землі. Саме на Черкащині 3 грудня 1940 року в селі Хрестителеве Чернобаївського району і народився Іван Семенович. Чарівна природа, що його оточувала, вабила, зігрівала його душу, і він назавжди полюбив свій рідний край.

Трудовий шлях І.С. Косенка був досить складним і неординарним. Після закінчення середньої школи Іван Семенович деякий час працював муляром, потім монтажником, а після служби в армії — водієм автобуса та автокрановщиком. З 1964 по 1970 р. заочно навчався в Уманському сільськогосподарському інституті ім. М. Горького, де отримав кваліфікацію вченого агронома. Водночас працював другим секретарем Уманського РК ЛКСМУ. У 1977 р. закінчив педагогічний факультет Української ордену Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії, де здобув кваліфікацію і звання викладача сільськогосподарських технікумів і шкіл з агрономічних предметів.

З 1967 по 1980 р. працював викладачем агрономічних дисциплін Уманського технікуму механізації.

Під час виїзної Вченої ради ЦРБС АН УРСР у дендропарку «Софіївка», 1983 р.

Ось такими різноманітними спеціальностями володіє Іван Семенович. Непростою була дорога до призначення його на посаду директора дендропарку «Софіївка», який на той час у науково-методичному, а частково і в організаційному плані був підпорядкований Центральному республіканському ботанічному саду АН УРСР.

Весна 1980 року — страшний для парку час. У перший день роботи І.С. Косенка на посту директора стихія знесла дамбу третього ставка, і потік води з кригою й мулом знищив на своєму шляху скульптури, альтанки, дорожньо-алеїну систему, дерева і парадний вхід у дендропарк.

«Голос Америки» відразу на весь світ заявив, що всесвітньо відомий парк «Софіївка» безповоротно втрачено і відновити його неможливо.

У цій надзвичайно складній ситуації Іван Семенович виявив себе як розумна, мужня, вольова та наполеглива людина. В

перший же день, ще навіть не познайомившись з колективом, він розпочав титанічну роботу з ліквідації страшної аварії, оперативно організував військових, співробітників парку, уманчан. І вже через 4 місяці було реставровано понад 50 об'єктів «Софіївки», а до осені 1980 року парк прийняв перших екскурсантів.

В історії «Софіївки» почалася нова епоха — епоха відродження, розквіту, вдосконалення існуючих експозицій, розбудови нових ділянок, значного збільшення колекцій рослин, розширення території, посилення наукового потенціалу.

Але новому директору це не принесло ані найменшого заспокоєння. Робота з детального відновлення історичної частини парку тривала у тому ж темпі. Ніякого відпочинку, ніяких послаблень ні собі, ні колективу. Постійний напружений пошук нових можливостей з реставрації скульптур, фонтана. Реставрують скульптури Одісея,

Еврипіда, Меркурія, Венери-купальниці та її грот. І.С. Косенко прагне збагнути кожну експозицію парку, вивчити історію її створення. Працює з архівами та історичними матеріалами, знаходить людей, які допомагають йому збагнути істинний архітектурний задум будівництва парку на основі матеріалізованих епізодів з поеми Гомера «Одісея», відновити образи і втрачені назви об'єктів «Софіївки».

Проте Іван Семенович добре розумів, що сьогодні «Софіївка» — це не тільки пам'ятник садово-паркової архітектури кінця XVIII — початку XIX ст. світового значення, музей природи і садово-паркового мистецтва, а й наукова установа. І він плідно поєднує адміністративно-організаційну роботу з науково-дослідницькою. І.С. Косенко спрямував свої зусилля на вивчення біології та розмноження ліщини деревовидної, яка була в колекціях дендропарку. І в 1986 р. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Биологические основы введения в культуру Лесостепи УССР лещины древовидной». Під час дослідження цієї культури він особливу увагу звернув на її розмноження з метою масового впровадження у зелене будівництво. Іван Семенович розробив простий, але досі невідомий метод масового розмноження цієї ліщини, яка сьогодні займає чільне місце в озелененні міст і сіл України. За результатами досліджень опубліковано низку монографій та наукових статей. За ці роки Іван Семенович з властивою йому позицією не зупиняється ні на мить, шукати нове, збагачувати флору України, знаходить за кордоном історичні матеріали, які стосуються дендропарку, налагоджує міжнародні зв'язки з ботанічними установами СРСР, а потім СНД, Польщі, Німеччини, Франції, Угорщини, Англії, Словаччини, Чехії, Іспанії та Італії.

Завдяки досягненням у науковій і науково-організаційній роботі в 1991 р. Постановою Президії АН України за № 26 від 23.01.91 р. дендропарку «Софіївка» надано

статус науково-дослідної установи. Минуло всього 10 років і в усій красі постала перед людством прекрасна «Софіївка» і виріс працьовитий плідний колектив завдяки Івану Семеновичу — завзятому, унікальному, мудрому директору, палкому патріоту, справжньому герою України, до безтями закоханому в дендропарк «Софіївка», якому він віддає всі сили як у radoцax, так і в горі, яке його не минало.

У 1995 році парк набуває міжнародного визнання, отримує медаль, диплом і пам'ятну табличку міжнародної організації «Європа-Ностра». Представники цієї організації були у захваті від проведеної роботи у «Софіївці» з реставрації та збереження ландшафтів парку.

Наближалось 200-річчя з дня заснування «Софіївки». Іван Семенович провів титанічну роботу, яка під силу тільки йому. Він домігся прийняття постанови про святкування 200-річчя «Софіївки» на державному рівні та фінансування для замовлення техніко-економічного обґрунтування розробки генерального плану розвитку «Софіївки». Все це стало можливим завдяки його цілеспрямованості, вмінню від Бога переконувати урядовців у необхідності проведення таких заходів на державному рівні, що дало можливість отримати фінансування.

Проведено надзвичайно великий обсяг робіт. Крім реставраційних робіт, в історичній частині парку побудовано вхідну зону до парку з вулиці Київської. Тут збудовано сучасний лабораторний корпус з просторими кабінетами, актовим залом, лабораторією мікроклонального розмноження.

Особливо цікаво облаштована ділянка Грекової балки. Відкрито три водойми. На схилах балки розкрито магматичні виходи граніту, які за своєю красою, романтичністю не поступаються таким в історичній частині. Раніше ця краса була вкрита землею і чагарниками. Цей новий заповідний комплекс гармонійно і природно доповнив «Софіївку».

Вчена рада дендропарку, присвячена визначенню та облаштуванню ділянки ім. В.В. Мітіна, 2010 р.

Після святкування ювілею та конференції, яка відбулася на високому науковому рівні і в якій взяли участь 150 представників з різних країн світу, робота колективу на чолі з його директором продовжилася в тому ж темпі.

Усі зусилля були спрямовані на подальше будівництво нової частини «Софіївки» на землі, яку приєднали від військової частини, та в Грековій балці. Особливість нової частини «Софіївки» — в її мальовничих ландшафтах і видовому багатстві рослинного світу, тут представлено сотні нових для «Софіївки» видів і сортів рослин, які з 2004 року занесено до реєстру національного надбання України. І все це поповнення колекції рослин парку відбулося завдяки численним поїздкам у країни Європи транспортом парку, за кермом якого часто був сам Іван Семенович. Завдяки його особис-

тим зв'язкам з паркознавцями з багатьох країн колекції рослин невпинно поповнювалися і збільшилися з 600 до 3578 видів, форм і сортів. Вміння налагоджувати такі зв'язки — це одна з важливих рис його характеру.

У новій частині парку (її варто назвати «Софіївка» XX та XXI ст.) створено «Сад бузку» з великою кількістю сортів і видів та «Сад магнолій».

Тепер відвідувач «Софіївки» від головного входу з вулиці Київської відразу потрапляє в царство Флори. Таке розмаїття рослинного світу на Черкащині зосереджено тільки в цьому чарівному куточку парку.

Одночасно з цим напрямом роботи Іван Семенович зосередив увагу як власну, так і науковців, на публікаціях та впровадженні наукових розробок. У 1996 р. опубліковано

ISSN 1605-6574. Інтродукція рослин, 2010, № 4

його монографію «Лещина древовидная в Украине». Згодом вийшли друком монографії В.Т. Козлова, Г.І. Музики та ін. Захищено дисертації, виконані співробітниками на базі колекційного фонду парку.

І.С. Косенко — яскрава екстраординарна особистість. Феномен І.С. Косенка викликає подив і захоплення — ні зміна суспільно-політичного ладу, ні зменшення фінансування наукових установ на початку 90-х років, ні економічні та фінансові кризи не вплинули на результативність роботи директора і колективу. Успішно виконувалися наукові теми, кількісно та якісно збагачувалися колекції рослин. З 1980 до 2010 рр. площа «Софіївки» зросла з 156 до 179 га. Щороку створювалися нові робочі місця, чисельність працюючих зросла в кілька разів.

Іван Семенович не лише талановитий адміністратор, а й видатний вчений. Він зібрав колекцію видів роду *Corylus* з усіх кінців світу. Глибокі дослідження біологічних особливостей рослин цього роду дали йому можливість успішно захистити докторську дисертацію зі спеціальності «ботаніка» на тему: «Рід *Corylus* L. в Україні. Біологія, інтродукція, поширення та господарське використання».

Це вагомий внесок в теорію і практику інтродукції рослин, дендрології, фітосоціології, який сприятиме збагаченню рослинних ресурсів України протягом ХХІ ст. — інтенсифікації лісового господарства, удосконаленню видового складу та структури міських зелених насаджень, збільшенню виробництва горіхів як надзвичайно цінної складової харчування людини з ліквально-профілактичним ефектом. Іван Семенович звернув особливу увагу на те, що інтродукція рослин має не лише наукове (з точки зору збереження фіторізноманіття), а й важливе економічне значення.

У природній флорі України зростає лише один вид ліщини *Corylus avellana* L. І.С. Косенко створив у дендропарку «Софіївка» найбільшу в Україні колекцію видів

та форм (близько 20) роду *Corylus* L., глибоко дослідив біологію розвитку інтродуцентів, узагальнив досвід введення їх у культуру. Зокрема вперше було інтродуковано в Україну 3 реліктових гімалайських види ліщини: *C. chinensis*, *C. tibetica*, *C. jagemontii* та дві декоративні форми *C. avellana* — *C. a. 'Aurea'*, *C. a. 'Contorta'*. Ним проаналізовано сучасні системи роду *Corylus* L., вивчено філогенез роду, досліджено еколого-біологічні особливості видів ліщини у природі (Польща, Угорщина, Китай) та в культурі (Кавказ, Прибалтика, Молдова, Франція, Велика Британія та інші країни Західної Європи), з'ясовано здатність видів цього роду до природного поновлення та запропоновано ефективні способи насінневого розмноження інтродуцентів у культурі. На підставі експериментальних даних про фітогормональний статус пагонів різних видів *Corylus* L. показано ефективність вегетативного розмноження. Вперше розроблено оптимальну технологію насінневого і клонального мікророзмноження деяких видів *Corylus* L. у культурі *in vitro*.

І.С. Косенко оцінив успішність акліматизації, розробив інтродукційне районування України для культури видів роду *Corylus* L., показав економічне значення видів цього роду в Україні, розробив рекомендації з охорони видів ліщини у природі і культурі в Україні, визначив шляхи подальшого збагачення видового, формового та сортового складу ліщин в Україні. Розроблена ним селекційна програма, спрямована, зокрема, на створення високопродуктивних сортів фундука (культурної форми ліщини), придатних для вирощування в Степу, Лісостепу та Поліссі, успішно реалізується.

Необхідно ще раз наголосити, що результати проведених Іваном Семеновичем досліджень ліщини деревовидної (ведмежого горіха) мають важливе наукове та економічне значення. Ця рослина в природних умовах дико зростає на Кавказі, Балканському півострові та в Малій Азії.

Острів кохання на Верхньому озері

Надмірна експлуатація природних лісостанів (для отримання цінної деревини та горіхів) поставили цей вид на межу вимирання. Іван Семенович показав, що ведмежий горіх зимо- та посухостійкий, витримує морози до -40°C , вирізняється декоративністю і заслуговує на широке впровадження як лісоутворююча та плодова порода, її слід ширше використовувати в декоративному садівництві та озелененні. Він налагодив масове вирощування високоякісного посадкового матеріалу ведмежого горіха і десятки тисяч саджанців передав у різні куточки України, а також у Францію та Китай. Для декоративного садівництва та паркобудівництва І.С. Косенко відібрав чотири форми горіха ведмежого — за структурою та забарвленням кори ('Надія') і величиною листків ('Полтавська'), з пірамідальною та кулеподібною кроною. Інтро-

дуковані види роду *Corylus* L. здатні виконувати важливі економічні, екологічні та соціальні функції — зберігати родючість ґрунтів, поліпшувати якість навколишнього середовища та харчування людини, забезпечувати деревообробну промисловість міцною високоякісною деревиною.

Наполеглива та копітка праця з розбудови дендропарку та успіхи в науково-дослідній роботі не залишилися поза увагою наукової громадськості України. У 2004 р. вийшов Указ Президента України про надання дендропарку «Софіївка» статусу національної установи та назви «Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України».

На сьогодні (з 2005 р.), завдяки Івану Семеновичу, його відданості справі, якій він присвятив своє творче життя, дендропарк «Софіївка» має статус науково-дослідного

інституту НАН України. До складу дендропарку входять чотири наукові відділи, в яких працює 461 співробітник, у тому числі за бюджетом — 146, з них 42 наукові співробітники, серед них один член-кореспондент НАН України, два доктори та 17 кандидатів наук, які захистили дисертації за матеріалом наукових тем в «Софіївці» і за безпосередньої допомоги та підтримки Івана Семеновича.

У 2006 р. за наукові досягнення і впровадження наукових розробок у народне господарство вчені НАН України обрали Косенка Івана Семеновича членом-кореспондентом НАН України.

Іван Семенович Косенко — акредитований член Української академії архітектури, член Міжнародного комітету історичних парків та місць ICOMOS-IFLA, почесний працівник туризму України, почесний професор Цзямуського університету в Китаї, лауреат премії імені академіка В.Я. Юр'єва, Міжнародної премії ім. проф. Яна Захватовича і Державної премії України в галузі архітектури. Почесний громадянин міста Умань. Нагороджений орденами «За заслуги» II і III ступеня, «За трудові досягнення» IV ступеня, відзнакою НАН України «За наукові досягнення», срібною медаллю і знаком провінції Лянь у Китаї, нагрудними знаками ДПА «За честь і службу» і «Умань-поріднення», відзнакою Уманської міської ради «За заслуги перед містом» і багатьма іншими почесними нагородами державного, регіонального, галузевого та міжнародного рівня.

Професор І.С. Косенко бере активну участь у підготовці молодих спеціалістів в Уманському державному педагогічному університеті та Уманському національному університеті садівництва. Він є членом спеціалізованої Вченої ради Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка із захисту кандидатських і докторських дисертацій за спеціальністю «ботаніка», активним членом бюро Ради ботанічних садів і дендропарків України.

Вклад І.С. Косенка за тридцять років у розвиток «Софіївки» як шедевра ландшафтного мистецтва неоціненний! Його внесок у біологічну науку не менш вагомий. Іван Семенович — автор п'яти монографій та співавтор 14. Його перу належить понад 200 наукових та науково-популярних праць, присвячених історії «Софіївки», теорії інтродукції та акліматизації рослин, збереженню і збагаченню рослинного різноманіття України, паркобудівництву та ін. Подаємо список деяких з них.

Косенко І.С., Храбан Г.Ю., Мітін В.В., Гарбуз В.Ф. Дендрологічний парк «Софіївка». — К.: Наук. думка, 1996. — 189 с.

Косенко І.С. Лещина древовидная на Украине. — К.: Наук. думка, 1996. — 108 с.

Мороз П.І., Косенко І.С. Екологічні проблеми природокористування: Навч. посібник. — Умань: УДАА, 2001. — 456 с.

Собко В.Г., Косенко І.С. Рідкісні та зникаючі види рослин Черкаської області (Сторінками Червоної книги України). — К.: Фітосоціоцентр, 2001. — 214 с.

Косенко І.С. Ліщини в Україні. — К.: Академперіодика, 2002. — 260 с.

Косенко І., Шиф Е. Мифы и сказания в парке «Софиевка». Кн. 1. — К.: Академперіодика, 2006. — 114 с.

Косенко І., Шиф Е. Мифы и сказания в парке «Софиевка». Кн. 2. — К.: Академперіодика, 2007. — 307 с.

Косенко І.С., Опалко А.І., Опалко О.А. Фундук: Прикладна генетика, селекція, технологія розмноження і виробництва: Навч. посібник / За ред. І.С. Косенка. — К.: Наук. думка, 2008. — 256 с.

Kosenko I., Grabovyy V. National dendrological park *Sofiyivka* as the centre of introduction and acclimatization in Right-Bank Forest-Steppe zone of Ukraine // Monographs of botanical gardens: European botanic gardens together towards the implementation of plant conservation strategies. — Warsaw: BG CBDC PAS, 2007. — Vol. 1. — P. 19 — 21.

Kosenko I. Collection funds of the genus *Corylus* L. in the Sofiyivka national dendrological park as a valuable base for filbert breeding // *Acta Hort. (ISHS)*. — 2009. — 686. — P. 587 — 602.

А. с. № 1547733 Госкомизобретения. Способ посева семян древесных растений. Гродзинский А.М., Балабушка В.К., Балабушка Л.В., Косенко И.С., Пархоменко Л.И. Заявка № 4357637 от 4 января 1988 г. Зарегистрировано в Государственном реестре изобретений СССР 8 ноября 1989 г.

А. с. № 1577716 Госкомизобретения. Способ посева семян. Гродзинский А.М., Балабушка В.К., Балабушка Л.В., Косенко И.С., Горб В.К., Дорошенко А.К., Пархоменко Л.И. Заявка № 4438203 от 10 июня 1988 г. Зарегистрировано в Государственном реестре изобретений СССР 15 марта 1990 г.

Коло наукових інтересів і творче горіння Івана Семеновича вражають. Його енергія сьогодні спрямована на інтродукцію та відбір продуктивних сортів фундука і розробку технології промислового культивування в Україні. Для цього Іван Семенович «придбав» ділянку землі поза дендропарком, але для парку, площею 10 га (це подвиг у

наш непростий час). На цій ділянці висаджено багато сортів селекції Українського науково-дослідного інституту лісівництва та агрономії ім. Г.М. Висоцького, інтродукованих з різних країн і отриманих від приватних осіб. Він впевнений, що ця культура посяде чільне місце в плодівництві України і позбавить необхідності завозити горіхи для кондитерської промисловості з-за кордону.

Без сумніву, Національний дендропарк «Софіївка» НАН України перебуває у такому розквіті, що заслужено переміг у конкурсі «Сім чудес України». І це «чудо» тримає на своїх плечах зі створеним і вихованим ним колективом Чудотворець Іван Семенович Косенко.

Життя Івана Семеновича — непересічної особистості, принципової, але доброї, вдячної і чуйної людини, безмежно закоханої в рослинний світ, є яскравим прикладом для наслідування прийдешнім поколінням співробітників дендропарку «Софіївка».

Зичимо доброго здоров'я Івану Семеновичу і невгасимої творчої енергії на многії літа.